

Hanno Brand en Egge Knol (red.), *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk*. Groninger Hanze Studies (Hilversum/Groningen: Uitgeverij Verloren/Groninger Museum, 2009) 228 p. ISBN 978 90 8704 113 7.

Maartje van Gelder, *Trading Places. The Netherlandish Merchants in Early Modern Venice*. Library of Economic History, Volume 1 (Leiden/Boston: Brill, 2009) 242 p. ISBN 978 90 04 17543 3.

Bert Koene, *De Caeskopers. Een Zaanse koopmansfamilie in de Gouden Eeuw* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2011) 212 p. ISBN 978 90 8704 217 2.

Hoewel er van een doelbewuste onderzoeksstrategie geen sprake is, kan de vroegmoderne koopman niet klagen over een gebrek aan historische aandacht. De afgelopen decennia zijn er tal van studies gepubliceerd die inzicht verschaffen in (een deel van) hun reilen en zeilen, zoals Luuc Kooijmans' *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997), Oscar Gelderbloms *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum 2000) en Jan Willem Veluwenkamps, *Archangel. Nederlandse ondernemers in Rusland 1550-1785* (Amsterdam 2000). Recent zijn er weer de nodige nieuwe studies verschenen, waarvan er hier drie worden besproken. Het betreft boeken die de koopman bestuderen op respectievelijk het niveau van een groot handelsconglomeraat (de Hanze), een koopliedengemeenschap in één stad (de Nederlanders in Venetië) en een individueel koopliedengeslacht (de Zaanse Caeskopers). Hoewel de onderwerpen zeer uiteenlopen, rijst uit de drie studies toch een coherent en caleidoscopisch beeld op van de vroegmoderne koopman.

Is het in de Nederlandse economische geschiedenis toch vooral de Gouden Eeuw die in de publieke belangstelling staat, bij de oosterburen wordt die rol vooral vervuld door de Hanze, het onderwerp van het eerste boek. De afgelopen decennia kan men spreken van een ware 'Hanze'-revival, en ook Nederlandse steden als Kampen, Deventer, Zwolle en Groningen presenteren zich graag als Hanzestad. Die gegroeide hanzeatische belangstelling vertaalt zich in onderzoek naar de geschiedenis van deze koopliedenstedenbond, waar *Koggen, Kooplieden en Kantoren* een resultaat van is. De bundel is het vierde deel van de Groninger Hanze Studies, waarmee Groningen zich als Hanzestad profileert. Het boek 'beoogt de lezer een gevarieerd en modern beeld te geven' van de Hanze, en het is voor het eerst in lange tijd dat er in het Nederlands over de Hanze wordt gepubliceerd. De redacteurs hopen dat de moderne inzichten in de geschiedenis van de Hanze zo ook het publiek kunnen bereiken.

*Koggen, Kooplieden en Kantoren* stoft het oude beeld van de Hanze grondig af, maar men kan zich afvragen of het geschikt is als publieksboek. Daarvoor zijn sommige artikelen toch wel redelijk specialistisch, zoals het artikel 'Maritieme archeologie van de kogge' waarin veel niet nader uitgelegde scheepsbouwkundige termen gebruikt worden – al krijgt de aanhouder uiteindelijk wel een goede indruk van hoe een kogge er nu eigenlijk uit zag. Het boek oogt aantrekkelijk door de fraaie kleurenafbeeldingen, wat ook wetenschappers en studenten – voor wie me dit een goede introductie lijkt – zullen waarderen. Wel is het jammer dat een index ontbreekt, wat het opzoeken van individuen en plaatsen bemoeilijkt.

De bundel biedt een gevarieerd palet aan bijdragen waarin verschillende aspecten van de Hanzegeschiedenis aan de orde komen, zoals onder andere haar opkomst in de late Middeleeuwen, de slagkracht van de Hanze als stedenbond, de omgang met concurrentie, de kantoren van de Hanze, en taal en communicatie in het door de Hanze bestreken gebied. De Hanze, zo laat de bundel zien, was aanmerkelijk minder log en monolithisch als vroeger wel werd gedacht. Juister is het om de Hanze te zien als een netwerk met losse bindingen: kooplieden en steden maakten deel uit van het hanzeatische netwerk, wanneer en omdat ze er voordeel van hadden. Van een formeel 'lidmaatschap' van een stad was dan ook, zeker aanvankelijk, geen sprake. Dat is duidelijk te zien in het westen, waar Hollandse steden in de veertiende eeuw nog wel belang hadden bij de Hanze en op vergaderingen kwamen opdagen, voordat in de vijftiende eeuw de concurrentie ging overwegen en het tot gewapende botsingen kwam tussen een deel van de Hanze – de 'Wendische Steden' onder leiding van Lübeck – en de Hollandse steden. De oostelijke Zuiderzeesteden, die wel ter vergadering bleven komen, lagen overigens ook vaak dwars als hun belangen in het geding kwamen.

Verschillende bijdragen, waaronder in het bijzonder die van Dick E.H. de Boer, wijzen op het belang van koopliedennetwerken voor de Hanze. De Hanze ontstond in feite uit gebundelde persoonlijke netwerken, die overigens voor een groot deel bestonden uit familienetwerken, waarbij leden van een koopliedengeslacht vaak uitwaaierden over het door de Hanze bestreken gebied, zoals het geval was met het door De Boer beschreven Westfaalse geslacht Veckinchusen, wier Datini-achtige brievenarchief deels is uitgegeven. Met de familiefirma als solide basis ontstonden zo borgennetwerken die het handelsverkeer vergemakkelijkten en berustten op onder meer familiale solidariteit en vertrouwen. De hanzeatische kooplieden waren zich zeer bewust van het belang van dat vertrouwen, zoals blijkt uit hun brieven, al leed het vrome beginsel weleens schipbreuk op een rauwe werkelijkheid. De kooplieden van de Hanze hadden daarnaast het voordeel via de Hanze deel uit te maken van een veel groter netwerk dan dat van hun familie: via de Hanze grepen familienetwerken, stedelijke en regionale netwerken in elkaar. Kooplieden in den vreemde konden rekenen op stad- en landgenoten, die elkaar opzochten en in elkaars nabijheid woonden in de kantoren van de Hanze, zoals het imposante Oosterlingenhuis in Brugge.

Familienetwerken waren ook van cruciaal belang voor zestiende- en zeventiende-eeuwse kooplieden uit de Nederlanden in Venetië, het onderwerp van het in 2007 verdedigde proefschrift van Maartje van Gelder. Van Gelder heeft een pioniersstudie geschreven van het ontstaan en het reilen en zeilen van de Nederlandse koopmansgemeenschap in *La Serenissima*, waarbij het zwaartepunt ligt op de latere decennia van de zestiende eeuw en de zeventiende eeuw, een tijd waarin Venetië steeds minder belangrijk werd voor de Europese handel. De gemeenschap bleef dan ook verhoudingsgewijs klein – in 1610 waren er 54 handelaren – en verdween nog tijdens de vroegmoderne tijd. Niettemin waren de Nederlanders geruime tijd een duidelijk waarneembare minderheid, aangezien ze vaak Nederlands personeel hadden, hun families met zich meenamen, en er zelfs Nederlandse herbergen waren. Verwantschapsnetwerken waren ook voor hen van groot belang, en men trouwde dan ook massaal met partners uit andere delen van de Nederlandse handelsdiaspora. Men wenste langdurige, betrouwbare handelsbetrekkingen en vond die door middel van het huwelijk. In Venetië rekende men bovendien op elkaar als borgen, arbiters, executeurs en dooppeten, en ving men landgenoten in nood op.

Van Gelder toont aan dat de Nederlandse gemeenschap zowel uit zuiderlingen als noorderlingen bestond, en dat er eigenlijk weinig verschil tussen hen valt te bespeuren. Vele Venetiaanse Nederlanders waren katholiek. Ze maakten deel uit van Venetiaanse parochies, waarbij ze actief betrokken waren, en familieleden traden soms in een klooster. Overigens waren er ook protestantse handelaren, die onder andere kerkten bij de Nederlandse gezant. Net als hun katholieke landgenoten hadden ze niettemin vaak banden binnen de katholieke parochies waar ze woonden, en net als zij lieten ze vaak legaten na aan de lokale kerk en de armen. Geloofsverschillen tussen katholieken en protestanten waren bovendien minder belangrijk dan de gemeenschappelijke afkomst: men kwam veel bij andersdenkende landgenoten over de vloer. Het 'Nederlanderschap' was overigens ook van toepassing op de zoons van protestantse immigranten in de Republiek. Zo maakten de gebroeders Van Collen, uit een uit Aken afkomstige maar in Amsterdam belande familie, deel uit van de Nederlandse natie.

Van Gelder brengt niet alleen de Nederlandse gemeenschap in kaart, maar zet ook het ontstaan van de Nederlands-Venetiaanse handel uiteen, waarvan de graanhandel een van de pijlers was. Ondanks Venetiaanse pogingen zelf graan te kopen in het Balticum bleek het netwerk van de laatstestiende-eeuwse Nederlandse handelsdiaspora beter in staat om Venetië te bevoorraden. De graanhandel was dan ook de moedernegotie waarmee de Nederlanders zich een plaats veroverden in Venetië, waarna ze hun aanbod konden uitbreiden en versterken – in het bijzonder op het gebied van producten uit Indië, zoals peper. Venetië zelf werd een vooraanstaande handelspartner. De Nederlanders konden zich goed handhaven omdat ze niet op één route waren aangewezen, maar al naar gelang de (oorlogs)omstandigheden gebruikmaakten van hetzij de straatvaart, hetzij de overlandse route door de Alpen.

Al snel waren de Nederlanders onmisbaar in Venetië, en kregen ze veel voorrechten. Als ze ontevreden waren, dreigden ze naar Livorno uit te wijken, een argument waar de Venetiaanse regering vaak gevoelig voor was. In een situatie waarin het Venetiaanse handelsvolume voortdurend afnam, was de regering er op beducht de Nederlanders zoveel mogelijk ter wille te zijn. De Nederlandse gemeenschap kreeg dan ook vaak een bijzondere behandeling, en was in de gelegenheid invloed uit te oefenen op het economisch beleid van de stadstaat – zij het niet altijd met succes.

De Nederlanders van hun kant deden hun best om zich aan te passen aan de gewoonten van de Venetiaanse elite, en gebruikten bijvoorbeeld een gondel als statussymbool. Ze leefden op aristocratische voet, niet in de laatste plaats omdat het uiterlijk vertoon status en krediet met zich meebracht. Soms namen ze het burgerschap aan, en velen bleven hun leven lang in Venetië wonen. Twee families, de Van Axels en de Ghelthofs, voerden de integratie zo ver dat ze werden opgenomen in het Venetiaanse patriciaat, in respectievelijk 1665 en 1689. Tegen die tijd was de Nederlandse gemeenschap al over haar hoogtepunt heen.

Van Gelder heeft het Nederlandse verhaal in Venetië vaardig gereconstrueerd aan de hand van uitgebreid archiefonderzoek in de Venetiaanse archieven, en zo een belangrijk, nog relatief onbekend deel van de vroegmoderne Nederlandse handel op Italië in kaart gebracht. Met Marie-Christine Engels' studie van de koopliedengemeenschap van Livorno (*Merchants, Interlopers, Seamen and Corsairs. The 'Flemish' Community in Livorno and Genua (1615-1635)*, Hilversum 1997) is *Trading Places* daarmee een belangrijke aanwinst voor de studie van de Nederlandse handel op Italië in het bijzonder, en van Nederlandse kooplieden in den vreemde in het algemeen.

Wel rezen er bij lezing vragen over waar de precieze dwarsverbanden lagen binnen de Nederlandse gemeenschap in Venetië. Katholieken en protestanten gingen met elkaar om, maar betekende dat ook dat ze met elkaar trouwden? Of trouwden ze liever met geloofsgenoten van Nederlandse huize uit andere plaatsen? En wie was eigenlijk aan wie verwant? Verwantschapsschema's hadden in dezen inzichtelijk kunnen zijn, maar ontbreken hier geheel. Ook kan men zich afvragen hoe representatief de Van Axels en de Ghelthofs waren: gingen alle Nederlandse handelsfamilies op in de Venetiaanse bevolking? Of keerden ze Venetië de rug toe toen de handel met de Republiek minder werd? En verliep de 'integratie' wellicht anders voor katholieken dan voor protestanten? Werden katholieken eerder 'Venetiaan' dan protestanten?

Het laatste woord over de Nederlandse kooplieden in Venetië is dan ook nog niet gezegd, maar dat neemt niet weg dat Van Gelder een prestatie van formaat heeft geleverd. Het is vaak erg moeilijk om grensoverschrijdend onderzoek te doen door de noodzaak meerdere talen te kennen en je vertrouwd te maken met een geheel andere archiefcultuur, die bovendien vaak minder goed geoutilleerd is dan we in Nederland gewend zijn. Italië is zeer rijk aan archieven, maar het ontbreekt er helaas vaak aan de fondsen om die adequaat te ontsluiten. Van Gelder heeft zich daardoor niet laten afschrikken, en een rijk boek afgeleverd dat naar meer smaakt.

Dat laatste geldt ook voor het boek dat lokaal historicus Bert Koene heeft geschreven over de Zaanse koopmansfamilie Caeskoper, gebaseerd op het rijke archief dat een aantal leden van dit doopsgezinde geslacht heeft nagelaten, in het bijzonder de dagboeken van Claas Arisz Caeskoper (1651-1729) en de bedrijfsadministratie van zijn oudere broer Gerrit (1644-1722). De Caeskopers waren welvarende kooplieden en olieslagers; hun familiebedrijf heeft zich later ontwikkeld tot levensmiddelenconcern Honig.

In zijn dagboeken – de belangrijkste bron – schreef Claas Caeskoper vooral over zijn privéleven en vrijetijdsbezigheden – zo was hij onder andere actief in de doopsgezinde gemeente, als diaken en regent van het in 1698 gestichte weeshuis, en een fervent schaatser. Niettemin valt er ook informatie uit te peuren over zijn commerciële activiteiten. Zo bond Caeskoper ook weleens de schaatsen onder om elders een lading te bekijken. Veel van zijn plezierreisjes verbonden het nuttige met het aangename: hij reisde bijvoorbeeld naar koolzaadleveranciers in de kop van Noord-Holland en Zeeland, waarbij naast het zaken doen toeristische trekpleisters niet werden vermeden. Een enkele keer – in 1680 – ging hij op een lange reis naar Duitsland om grondstoffen te vinden. Maar meestal bleven de Caeskopers dicht bij huis. Claas Caeskoper ging bijvoorbeeld wekelijks naar de beurs van zaden en granen in Amsterdam. Hij volgde de marktprijzen op de voet, noodzakelijk door de grote prijsfluctuaties in oliehoudende zaden. Als de Caeskopers zaken verder weg deden, in het Oostzeegebied, maakten ze gebruik van de Nederlandse agenten daar.

Veel van wat aan de orde komt in Koenes boek zal bekend voorkomen: de Caeskopers deden aan spreiding van hun belangen, bezaten naast hun olienegotie scheepsparten en namen deel aan hout-, zout- en papierhandel en walvisvaart. Gezien hun uiterst ontvlambare broodwinning namen de Caeskopers al heel vroeg deel aan brandverzekeringen voor hun molens. Verder speelden familienetwerken ook hier weer een zeer belangrijke rol: huwelijksallianties stonden in het teken van zakelijke belangen, zoals de huwelijken van Claas' dochters met papierfabrikanten. Twee daarvan waren Honigs. Op die manier kwam een groot deel van Claas Caeskopers aanzienlijke nalatenschap van meer dan twee ton aan de voorlopers van Honig.

*De Caeskopers* is interessant omdat het vooral goed laat zien wat een vroegmoderne koopman verder zoal met zijn tijd deed en belangrijk vond, maar waar het gaat om het de handelspraktijk is het boek minder informatief. De lezer krijgt vooral glimpen te zien, maar de aard van het bronnenmateriaal – zoals Koene ook toegeeft – laat niet veel meer toe dan dat. Interessant zijn terzijdes over bijvoorbeeld het optreden als vertegenwoordiger in het buitenland namens een koopman – iets waar zelden onderzoek naar is gedaan. Koene citeert daarbij uit een zelden gebruikte bron, een dagjournaal dat de Zaankanter Gerrit Dirksz Schagen bijhield tijdens een reis op zoek naar hout in opdracht van een Amsterdamse koopman. De verbondenheid van de Zaanse kooplieden met de Amsterdamse handelswereld is een constante in het boek, evenals hun grote onderlinge verbondenheid. Een groepsportret van deze Zaanse ondernemers en hun plaats in het grotere geheel van de vroegmoderne Nederlandse handel, naar voorbeeld van het onderzoek van Gelderblom, Veluwenkamp en Van Gelder, zou zeker interessant zijn. Koenes boek mag daarvoor gelden als een enthousiasmerende opmaat.

Bij lezing van deze drie studies valt in het bijzonder op hoe bepaalde gewoonten en praktijken in de vroegmoderne handel in essentie overeenkwamen: zowel Hanze-kooplieden als de Nederlandse kooplieden in het Venetië en de Zaanstreek van de zeventiende eeuw verlieten zich in eerste instantie op hun familienetwerken en speelden in op de veranderingen in de markt door – onder andere – hun belangen te spreiden. Waar familierelaties niet bestonden, richtte men zich op de *next best thing*: land- en geloofsgenoten. Hoe verscheiden de onderwerpen van de hier besproken boeken ook zijn, er lijkt in dezen een grote continuïteit te bestaan tijdens het pre-industriële tijdperk.

*Henk Looijesteijn*

*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*